

Konrad Nowak-Kluczyński¹ <http://orcid.org/0000-0002-7814-1650>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

NAUKOWA, DYDAKTYCZNA I ORGANIZACYJNA DZIAŁALNOŚĆ LUDWIKA JAXY-BYKOWSKIEGO NA RZECZ ROZWOJU POZNAŃSKIEJ UNIWERSYTECKIEJ PEDAGOGIKI

The Scientific, Educational and Organizational Activities of Ludwik Jaxa-Bykowski to Develop Poznań Academic Pedagogy

S u m m a r y: The work is dedicated to Ludwik Jaxa-Bykowski – a pioneer of educational psychology and experimental pedagogy in Poland. He received professors' recognition and was liked by Poznań University students. The work is a trial to reconstruct the scientific, educational and organizational activities of Ludwik Jaxa-Bykowski in accordance with chronological order. The topics reorganization was also taken into account, considering the change of organizational structure of Poznań academic pedagogy as well as the historical context. The work timeframes were designated by historical moments of Ludwik Jaxa-Bykowski activities and Poznań academic pedagogy, which he co-created as the head of the Department of Pedagogy and Teaching at Poznań University and the chancellor of the “Secret” University of the Western Lands in Warsaw. It is the portrait of passionate professor who fought for autonomy and academic freedom for universities by promoting the important role of human science.

K e y w o r d s: pedagogy, history of education, Ludwik Jaxa-Bykowski, Poznań University, “Secret” University of the Western Lands in Warsaw

¹ Dr Konrad Nowak-Kluczyński – pracownik Zakładu Historii Wychowania, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Adres do korespondencji: ul. Szamarzewskiego 89 D, Poznań 60-568; e-mail: konradk@amu.edu.pl.

Wstęp

Poznańska uniwersytecka pedagogika swym początkiem sięga 1919 roku, w którym to w ramach powołanej do życia Wszechnicy Piastowskiej² (dnia 7 maja 1919 roku UP otworzył swe wrota, by „promieniować na nasze kresy zachodnie światłością kultury polskiej”)³, powstała Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, co uznano za wyjątkowe wydarzenie dla rozwoju polskiej pedagogiki⁴. Jednakże już 10 grudnia 1918 roku, podczas IV posiedzenia Komisji Uniwersyteckiej, na wniosek Heliodora Świącickiego, podjęto uchwałę o utworzeniu na planowanej Wszechnicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki. Jednocześnie ustalono kandydaturę Antoniego Danysza⁵ na kierownika Katedry⁶. Stefan Błachowski o przyczynach powstania w Poznaniu studiów uniwersyteckich pisał: „świadomość, że w Odrodzonej Polsce pedagogika musi się należycie rozwijać dla dobra szkolnictwa skłoniła Uniwersytet Poznański do kreowania jedynej w Polsce zwyczajnej katedry pedagogiki i zaproponowanie jej profesorowi Danyszowi”⁷. Na początku swej działalności Katedra Pedagogiki i Dydaktyki koncentrowała się przede wszystkim wokół problemów związanych z teorią wychowania, oświatą dorosłych i historią wychowania⁸. Jej pierwszy kierownik Antoni Danysz „zasłynął jako niezwykle pedagóg, wysoko ceniony w nauce, obdarzony zmysłem krytycznym, szermierz zasad wychowawczych, który wzbogacił polską naukę wieloma pracami z zakresu filologii klasycznej, słowiańskiej, dziejów wychowania, pedagogiki i dydaktyki”⁹. Pracował na tym stanowisku do dnia 30 września 1924 roku. To właśnie wówczas na własną prośbę został przeniesiony na emeryturę. Jednakże by mieć nadzór nad obsadą Katedry, wystąpił do Rady Wydziału z propozycją powołania na kierownika Stanisława Kota z Krakowa, wybitnego historyka wychowania. Gdy tę propozycję odrzucono, Antoni Danysz wysunął kandydaturę Bogdana Nawroczyńskiego¹⁰.

² Dnia 10 kwietnia 1920 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na wniosek senatu Wszechnicy Piastowskiej (Dziennik Ustaw Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej nr 24 z dnia 26 maja 1920 roku) nadało Wszechnicy Piastowskiej nazwę urzędową. Tym sposobem Wszechnica Piastowska została przemianowana na Uniwersytet Poznański.

³ Słowa wypowiedziane przez komisarza Adama Poszywińskiego w imieniu Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej podczas poświęcenia przez prymasa Edmunda Dalbora budynku Collegium Maius.

⁴ Danuta Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki – orientacje – kontrowersje* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1987), 70.

⁵ Zob. Konrad Nowak-Kluczyński, „Danysz Antoni”. W: *Uniwersytet Poznański (1919–2019). Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, red. Zbigniew Pilarczyk (Poznań: WN UAM, 2019), 86–92.

⁶ Izabela Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945–1970* (Poznań 1990 – maszynopis), 4.

⁷ Stefan Błachowski, „Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim”. *Kurier Poznański* 264 (14.11.1924): 6.

⁸ Wiesław Ambrozik, „Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju”. W: *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, red. Wiesław Ambrozik, Kazimierz Przyszczypkowski (Poznań: WN UAM, 2004), 13.

⁹ Stefan Możdżeń, „Danysz Antoni”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. Tadeusz Pilch (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2003), 615–616.

¹⁰ Ewa Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza* (Poznań 1980 – maszynopis), 17.

Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki przejmuje, przejściowo (od 1 stycznia 1925 roku) w roku akademickim 1924/1925, Bogdan Nawroczyński¹¹, ceniony pedagog, powiązany nierozdzielnie z pedagogiką kultury¹², profesor (Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1925–1926 oraz Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1926–1960)¹³, po czym przechodzi na Uniwersytet Warszawski¹⁴. Dnia 8 maja 1926 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym pedagogiki i organizacji szkolnictwa Uniwersytetu Warszawskiego¹⁵. Z dniem 1 października 1926 roku Bogdan Nawroczyński objął to stanowisko¹⁶. Przeniesienie się Bogdana Nawroczyńskiego do Warszawy było „wielką stratą” dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki¹⁷. Jednakże „strata” ta została wyrównana przez Ludwika Jaxę-Bykowskiego ze Lwowa, który doktoryzował się u Józefa Nusbauma-Hilarowicza, a którego habilitacja z zakresu pedagogiki eksperymentalnej i dydaktyki nauk przyrodniczych już się odbyła¹⁸. Ludwik Jaxa-Bykowski był typowany na kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego znacznie wcześniej¹⁹.

Ludwik Ferdynand Jaxa-Bykowski²⁰ urodził się 19 stycznia 1881 roku w Zagwoźdzu koło Stanisławowa, a zmarł 28 czerwca 1948 roku w Poznaniu²¹, był pionierem psychologii wychowawczej i pedagogiki eksperymentalnej w Polsce. Studiował nauki przyrodnicze, filozofię i pedagogikę na Uniwersytecie Lwowskim, a wiedzę uzupełniał na Sorbonie, w Marburgu i na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego. W odrodzonej Polsce w 1921 roku został profesorem zwyczajnym zoologii i parazytologii w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie i w Państwowym Studium Pedagogicznym, a w 1923 roku dyrektorem Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wiedzę pedagogiczną Ludwik Jaxa-Bykowski zgłębiał podczas licznych wyjazdów, np. do Francji, Włoch czy Niemiec²².

¹¹ Zob. Konrad Nowak-Kluczyński, „Nawroczyński Bogdan”. W: *Uniwersytet*, 459–463.

¹² Bogusław Milerki, „Pedagogika kultury”. W: *Pedagogika*, t. 1, red. Zbigniew Kwieciński, Bogusław Sliwowski (Warszawa: WN PWN, 2003), 220–231.

¹³ Halina Winnicka, „Nawroczyński Bogdan”. W: *Słownik historyków polskich*, red. Maria Prosińska-Jackl (Warszawa: „Wiedza Powszechna”, 1994), 372.

¹⁴ Czesław Kupisiewicz, „Nawroczyński Roman Bogdan”. W: *Słownik pedagogów polskich*, red. Wanda Bobrowska-Nowak, Danuta Drynda (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998), 150–152.

¹⁵ Henryk Kaczorowski, „Nawroczyński Bogdan”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, red. Tadeusz Pilch (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2004), 604.

¹⁶ Blanka Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882–1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego* (Poznań 1994 – maszynopis), 53.

¹⁷ Kobek, *Katedra*, 6.

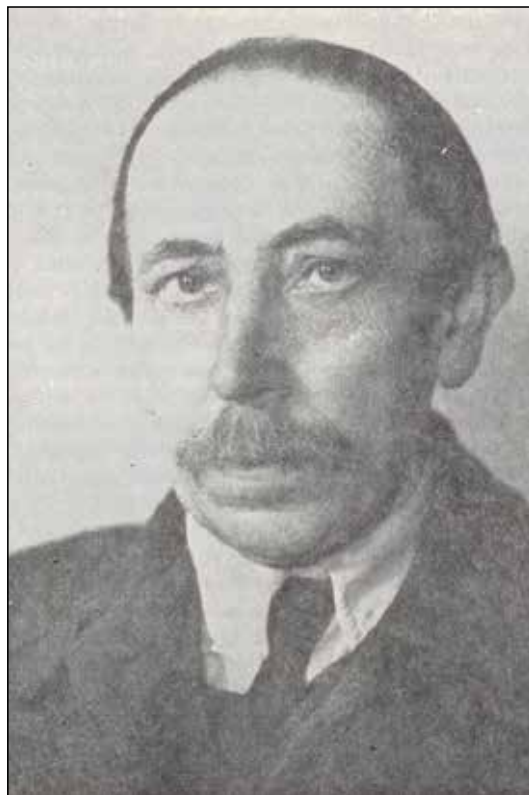
¹⁸ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/1926 za rektoratu prof. dr. Ludwika Sitowskiego, Poznań 1926, 6.

¹⁹ Teresa Jaroszuk, *Z iskrą filarecką w oku. Świat i dzieło Bogdana Nawroczyńskiego* (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2004), 40.

²⁰ Zob. Konrad Nowak-Kluczyński, „Jaxa-Bykowski Ludwik”. W: *Uniwersytet*, 194–198.

²¹ Lidia Kaczmarzyk-Kiełb, „Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik”. W: *Słownik pedagogów polskich*, 31.

²² Andrzej Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym”. *Forum Akademickie* 7–8 (2011): 93.

Fot. 1. Ludwik Jaxa-Bykowski

Źródło: Z. Grot, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*,
Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1972, s. 324.

Jego zainteresowania naukowe i badawcze były skierowane głównie na pedagogikę eksperymentalną. Propagował on m.in. ideę samorządu uczniowskiego. Dokonał także klasyfikacji dziedzin antropologii pedagogicznej, wniósł istotny wkład w rozwój i wyodrębnienie metod badawczych²³. Zajmował się problematyką polskiego ideału wychowawczego, uznając za jego fundamentalne zasady ideę narodową, ideę katolicką oraz ideę wychowania obywatelskiego. Był propagatorem ewolucjonizmu Darwina, propagował idee Benedykta Dybrowskiego, fascynował się antropologią Jana Czekanowskiego i genetyką. Był zwolennikiem zastosowania statystyki w biologii i pedagogice²⁴. Do jego najważniejszych dzieł można zaliczyć: *Zasady pedagogiki doświadczalnej ze szczególnym uwzględnieniem szkoły polskiej*, *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa*, czy *O polski ideał wychowawczy*²⁵. W swoim dorobku powstałym w Poznaniu pozostawił ponad 120 pozycji, w tym 10 w językach obcych (czeskim, słowackim, niemieckim i francuskim) głównie

²³ Kaczmarzyk-Kiełb, „Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik”, 31.

²⁴ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 93.

²⁵ Kaczmarzyk-Kiełb, „Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik”, 31.

w postaci rozpraw, artykułów, raportów z badań, opracowań metodycznych²⁶. Pozostawione w Poznaniu opracowania w czasie wojny zniszczyli Niemcy, a okupacyjny dorobek spalił się w czasie powstania warszawskiego²⁷.

Działalność organizacyjna i dydaktyczna Ludwika Jaxy-Bykowskiego na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1927–1939

Ludwik Jaxa-Bykowski będąc profesorem zoologii Akademii Weterynaryjnej we Lwowie, przejawiał zainteresowania sprawami dydaktycznymi i teorią wychowania. Korzystając z faktu, iż w Poznaniu czynna była Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, otworzył przewód habilitacyjny, który zakończył dnia 19 maja 1926 roku, a już w październiku rok później objął Katedrę²⁸. Wraz z kierownikiem Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej w osobie Stefana Błachowskiego zorganizował Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne²⁹. W roku 1928 posiadało ono trzy sekcje: Socjologii Wychowania z Florianem Znanieckim na czele, Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej pod kierownictwem Eugeniusza Piaseckiego, a także Sekcję Pedagogiczno-Dydaktyczną. Tą trzecią Ludwik Jaxa-Bykowski zarządzał sam i była ona sekcją zamiejscową, usytuowaną w Warszawie. Ponadto w latach 1929–1933 Ludwik Jaxa-Bykowski był dziekanem Wydziału Humanistycznego³⁰.

Jaxa-Bykowski cieszył się wielkim uznaniem w gronie profesorskim i sympatią wśród studentów. W roku akademickim 1927/1928 został kierownikiem Seminarium Pedagogicznego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego. W kolejnym roku akademickim w ramach Seminarium przystąpiono do zorganizowania pracowni pedologicznej. Z przyznanej przez Ministerstwo W.R. i O.P. nadzwyczajnej dotacji zakupiono kilka ważniejszych przyrządów, pewną liczbę przyborów prostszych sporządzili sami pracownicy³¹. Na zebraniach czytano i interpretowano dzieło Grzegorza Piramowicza *O powinnościach nauczyciela*, opracowywano pisemnie tematy, które dostarczały materiału do zestawień porównawczych i dyskusji na zebraniach seminaryjnych oraz proseminaryjnych. W roku akademickim 1928/1929 zajmowano się zagadnieniami naukowymi bliskimi Ludwikowi Jaxie-Bykowskiemu – prądami pedagogicznymi tego okresu,

²⁶ Jan Hellwig, „Poznańscy pedagogzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym”. *Studia Edukacyjne* 4 (1998): 119.

²⁷ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 93.

²⁸ Antoni Czubiński, „Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918–1939”. W: *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Zdzisław Grot (Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1971), 156–257.

²⁹ Stefan Błachowski, „Uniwersytet Poznański. Wiedza pedagogiczna”. *Kurier Poznański* 2 (1929): 6.

³⁰ Stefan Możdżeń, „Bykowski-Jaxa Ludwik”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, 446.

³¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1928/1929 za rektoratu prof. dr. Edwarda Lubicz Niezabitowskiego, Poznań 1930, 54.

np. szkołą twórczą, czy planem laboratoryjnym (daltońskim), a także wychowaniem narodowym i obywatelskim. Ponadto opracowywano materiały zebrane wśród członków proseminarium oraz młodzieży szkół średnich, wydziałowych i powszechnych³². Na Seminarium Pedagogiczne uczęszczało w roku akademickim 1929/1930 38 osób, w 1930/1931 – 57 osób. Odbywały się wykłady i ćwiczenia praktyczne z metodyki poszczególnych przedmiotów szkolnych oraz hospitacje lekcji w szkołach za „życzliwym poparciem” Kuratorium O.S.P.³³

Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki Ludwik Jaxa-Bykowski kierował w latach 1927–1933³⁴. Katedra ta, podobnie jak w latach poprzednich, silnie współpracowała z Katedrą Psychologii, problematyka działań ich obu przenikała się wzajemnie. Katedra Pedagogiki i Dydaktyki podejmowała zagadnienia psychologiczne, co uwidaczniają prace Ludwika Jaxy-Bykowskiego czy Mariana Wachowskiego³⁵. Z kolei Katedra Psychologii działalnością z zakresu psychologii rozwojowej, klinicznej, a przede wszystkim wychowawczej zbliżała się charakterem do poszczególnych dziedzin pedagogiki. Pracownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, a w szczególności postać Ludwika Jaxy-Bykowskiego, przejawiali ożywioną działalność naukową nie tylko w kraju, ale także na płaszczyźnie międzynarodowej. W 1933 roku Ludwik Jaxa-Bykowski był przewodniczącym sekcji przyrodniczo-dydaktycznej na XIV Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu. Uczestniczył także w I Wszechsłowiańskim Kongresie Pedagogicznym w Bernie Morawskim³⁶.

W roku akademickim 1931/1932 wyposażenie naukowe Wydziału Humanistycznego wzbogaciło się przez pozyskanie dzięki staraniom Ludwika Jaxy-Bykowskiego Muzeum Szkolnego ze Lwowa wraz z biblioteką pedagogiczną, która dzięki zabiegom rektora Jana Sajdaka znalazła pomieszczenie w gmachu Collegium Medicum³⁷.

W tabeli pierwszej została przedstawiona działalność dydaktyczna Ludwika Jaxy-Bykowskiego w latach akademickich 1926/1927–1932/1933. Działalność dydaktyczna stanowiła w okresie międzywojennym wizytówkę naukowych zainteresowań. W przypadku L. Jaxy-Bykowskiego dostrzec można różnorodność podejmowanej tematyki, skoncentrowanej nie tylko na formie wykładowej, ale także metodycznej.

³² Czubiński, „Dzieje”, 156–257.

³³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/1932 za rektoratu prof. dr. Jana Sajdaka, Poznań 1933, 96.

³⁴ Benon Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych* (Poznań: Wydawnictwo Eruditus, 1998), 34.

³⁵ Konrad Nowak-Kluczyński, „Problematyka naukowo-badawcza i dorobek naukowy pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939 w stulecie powstania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1919–2019)”. *Biuletyn Historii Wychowania* 41 (2019): 145–165.

³⁶ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1933/1934 za rektoratu dr. Stanisława Runego, Poznań 1935, 6.

³⁷ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/1932, 96.

Tabela 1. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1926/1927–1932/1933

Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Rok akademicki
Pedagogika	3	1927–1928
Organizacja szkolnictwa	1	
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne (tylko dla absolwentów proseminarium)	2	
(I i II trymestr)	1	
Metodyka wycieczek	2	
Proseminarium i seminarium (jak w trymestrze I i II)		
(III trymestr)		1928–1929
Polska myśl pedagogiczna (tylko I trymestr)	1	
Nauka o młódzieży	2	
Dydaktyka biologii	1	
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne	2	
Ćwiczenia pedagogiczne (tylko II i III trymestr)	według umowy	1929–1930
Dydaktyka ogólna	2	
Zarys dydaktyki przyrodoznawstwa w gimnazjach (tylko I trymestr)	1	
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne	2	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej pedagogii dla słuchaczy wydziału matematyczno-przyrodniczego	2	
Prace specjalne z dziedziny pedagogiki i pedagogii	6	
Wybrane działy pedagogiki (II i III trymestr)	1	

Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Rok akademicki
Zarys pedagogiki i dydaktyki	2	1930–1931
Pedagogika epoki Odrodzenia a współczesne postulaty wychowawcze (I trymestr)	1	
Urywki ze spostrzeżeń pedologicznych (II trymestr)	1	
Wychowanie estetyczne (III trymestr)	1	
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne	2	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
Prace specjalne z dziedziny pedagogiki i pedologii	6	1931–1932
Dydaktyka ogólna i eksperymentalna	2	
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne	2	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
Indywidualność ucznia (I trymestr)	1	
Prace specjalne z dziedziny pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	6	
Nauczyciel i jego kwalifikacje (II trymestr)	1	1932–1933
Wychowanie społeczne (III trymestr)	1	
Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Zasady pedagogiki ogólnej i eksperymentalnej	2	
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne	2	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
Prace specjalne z dziedziny pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	6	1932–1933
Dydaktyka i metodyka nauk filozoficznych i pedagogicznych (I i II trymestr)	2	
Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Spis wykładów roku akademickiego 1927/1928. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927, 44; Spis wykładów roku akademickiego 1928/1929. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1928, 47; Spis wykładów roku akademickiego 1929/1930. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1929, 46; Spis wykładów roku akademickiego 1930/1931. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1930, 50; Spis wykładów roku akademickiego 1931/1932. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1931, 51; Spis wykładów roku akademickiego 1932/1933. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1932, 40.

Warunkiem prawidłowego funkcjonowania uczelni, według Ludwika Jaxy-Bykowskiego, były samorządy akademickie dbające o autonomię, taką jak w przypadku brytyjskich uniwersytetów. Ubolewał nad faktem, iż ówczasie w różnym stopniu są one podporządkowane państwu. Poruszał także problem wyborów władz uniwersyteckich, a także profesorskich nominacji. Był orędownikiem powstania 3–4-letnich studiów doktoranckich, które kończyłyby się dysertacją i obroną. Według niego nie muszą być one kontynuacją wcześniejszego kierunku. Według L. Jaxy-Bykowskiego szkoły wyższe, nieakademickie, nieposiadające zadań badawczo-naukowych znajdują się na niższym poziomie i grupują młodzież przeciętnie mniej zdolną, mniej inteligentną. Kształcą one fachowców niezbędnych w życiu społeczeństwa, praktyków w zawodzie. Absolwenci tych szkół powinni jednak mieć możliwość uzyskania stopnia magistra na uniwersytecie i prawo do zdobycia tytułu doktora³⁸. Był wiernym swoim przekonaniom, nie bał się mówić i pisać otwarcie o idei nowoczesnego szkolnictwa wyższego.

Warto pamiętać, iż 20 lutego 1930 roku, z inicjatywy niewielkiej grupy młodzieży z Wydziału Filozoficznego, zainteresowanej problemami pedagogicznymi, utworzono na Uniwersytecie Poznańskim Koło Pedagogiczne. Jego celem było rozwijanie zainteresowań naukowych z dziedziny nauk pedagogicznych wśród studentów, czyli lepsze ich przygotowanie do zawodu nauczycielskiego. W pierwszym roku istnienia Koła Pedagogicznego w jego skład wchodziło 38 członków. Prezesem koła został Stefan Walczak, a kuratorem z ramienia Uniwersytetu Poznańskiego – sam Ludwik Jaxa-Bykowski. Z czasem jego funkcjonowania liczba członków wzrastała. W roku 1933 członków było 58, w 1934 roku – 62, w 1935 roku – 69, w 1936 roku – 45, w 1937 roku – 55, w 1938 roku – 44, w 1939 roku – 58. Najwięcej studentów pochodziło z Wydziału Humanistycznego, znacznie mniej z Wydziału Lekarskiego czy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Prace Koła Pedagogicznego prowadzono na trzech płaszczyznach: pedagogiki eksperymentalnej i psychologii, dydaktyki oraz na płaszczyźnie technik, tzn. testów czy przyrządów badawczych. Jednakże prace badawcze koła utrudniał brak własnej biblioteki czy przyrządów do prowadzenia badań naukowych. Część z nich, w miarę możliwości, wykonywali sami członkowie Koła Pedagogicznego.

Koło Pedagogiczne od początku swej działalności ściśle współpracowało z Katedrą Pedagogiki Ludwika Jaxy-Bykowskiego. Członkowie Koła pracowali m.in. nad polską bibliografią psychologiczną. Zakres ich działań, których celem było opracowanie uporządkowanego spisu, wykazu dzieł, obejmował wszystkie dzieła i artykuły pisane w języku polskim i tłumaczone na język polski od roku 1800 do czasów bieżących. Do chwili likwidacji Katedry Pedagogiki w 1933 roku odnotowano blisko 2500 pozycji bibliograficznych. Co tyczy się prac badawczych Koła, te, na kanwie wcześniej wspomnianych płaszczyzn, dotyczyły szeroko rozumianych zagadnień pedagogicznych. W samym 1933 roku zajmowano się takimi zagadnieniami

³⁸ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 93.

jak: wychowanie estetyczne; wolność, autorytet i przymus w wychowaniu; dziecko wielkomięskie; ideały młodzieży; socjologiczne podstawy pracy pedagogicznej oraz dążenia współczesnej kobiety.

Dnia 15 marca 1933 roku sejm uchwalił, mimo silnych protestów pracowników naukowych i młodzieży, ustawę o szkołach akademickich, którą dość powszechnie odebrano jako zemstę za protest 45 najwybitniejszych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, a następnie także innych uczelni, piętnujących postępowanie władz w 1930 roku wobec więźniów brzeskich³⁹. Reforma realizowana była przez brata Janusza Jędrzejewicza, gen. Waclawa Jędrzejewicza, a następnie przez prof. Wojciecha Świątosławskiego⁴⁰. W myśl ustawy o szkołach akademickich z 15 maja 1933 roku szkoły akademickie dzieliły się na uniwersytety, politechniki i akademie. Organizowane były „na zasadzie wolności nauki i nauczania”⁴¹. Wspomniana ustawa ograniczyła znacznie uprawnienia autonomiczne uczelni wyższych. Na jej podstawie ministerstwo otrzymało prawo do tworzenia nowych i likwidacji istniejących katedr oraz reorganizacji wydziałów. Według interpretacji ustawodawcy likwidacja miała dotyczyć jednostek nieposiadających obsady personalnej gwarantującej właściwy poziom nauczania, ale w rzeczywistości likwidowano katedry kierowane przez działaczy politycznych⁴².

Kiedy w marcu 1933 roku projekt ustawy trafił na sejmowe forum, w Poznaniu rozgorzały protesty. Interweniowała policja, rozpędzając wiecujących przed Collegium Minus studentów. Mimo licznych protestów sanacyjna większość sejmowa projekt ustawy przyjęła i dnia 15 marca 1933 roku nabrał on mocy prawnej. Ustawa weszła w życie z dniem 1 września 1933 roku. W jej myśl szkoły wyższe straciły posiadany dotychczas status autonomiczności. Likwidacji uległa niezawisłość profesorów. Uczelnie straciły prawo eksterytorialności, a także zniesiona została niezależność studenckich organizacji. Ustawa przeniosła znaczącą część uprawnień kolegialnych uczelni do gestii ministra. Wywołało to szereg protestów środowiska naukowego, za co spotkały je zdecydowane restrykcje. Minister zlikwidował łącznie 52 katedry, wysyłając jednocześnie część profesorów na emerytury⁴³.

Rok akademicki 1933/1934 był więc pierwszym, w którym działalność uniwersytetu normowała nowa ustawa. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pismem z dnia 26 września 1933 roku zamknął na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego 6 katedr, w tym Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki kierowaną przez L. Jaxę-Bykowskiego. Na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego likwidacji uległy, oprócz pedagogiki, katedry: historii

³⁹ Józef Buszko, *Historia Polski 1864–1948* (Warszawa: PWN, 1982), 348.

⁴⁰ Stefan Ignacy Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945* (Kielce: Wydawnictwo Stachurski, 2000), 113.

⁴¹ Stefan Wołoszyn, „Oświata i wychowanie w XX wieku”. W: *Pedagogika*, t. 1, red. Zbigniew Kwieciński, Bogusław Śliwerski (Warszawa: WN PWN, 2003), 160–162.

⁴² Mirosław Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych* (Płock: WN NOVUM, 2005), 192.

⁴³ Jan Hellwig, „Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego”. *Studia Edukacyjne* 3 (1997): 71.

powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej oraz historii filozofii⁴⁴.

Kiedy w roku 1933 Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego uległa likwidacji, L. Jaxa-Bykowski przeszedł do Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej UP⁴⁵. Dzięki Stefanowi Błachowskiemu Ludwik Jaxa-Bykowski kontynuował prowadzenie zajęć z zakresu zagadnień pedagogiki dla studentów kierunków i specjalizacji nauczycielskich. 21 października 1933 roku Rada Wydziału Humanistycznego postanowiła zatrudnić go w charakterze docenta. Zatrudnienie minister przedłużył tylko na rok akademicki 1933/1934 ze względu na starania Uniwersytetu Poznańskiego. Przeniesienie Ludwika Jaxy-Bykowskiego w wieku 53 lat na emeryturę uzasadniano względami oszczędnościowymi państwa, chociaż w rzeczywistości chciano usunąć profesora za działalność w opozycyjnym Stronnictwie Narodowym⁴⁶. Wszak do likwidacji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki doszło ze względów politycznych związanych z działalnością opozycyjną profesorów. Do tego grona należał Ludwik Jaxa-Bykowski, który znany i ceniony był za odważne wystąpienia w obronie autonomii uniwersytetów⁴⁷. Był autorem programu Stronnictwa Narodowego w zakresie oświaty: *Główne wytyczne narodowej polityki szkolnej i wychowawczej*⁴⁸.

Ówczesny dziekan, Kazimierz Chodynicki, rok akademicki 1933/1934 na Wydziale Humanistycznym określił mianem „wyjątkowo ciężkiego”. Jednakże trzeba podkreślić, iż kilku profesorów wygłosiło odczyty za granicą – Ludwik Jaxa-Bykowski w Instytucie Słowiańskim w Pradze⁴⁹. Poza tym profesorowie Wydziału Humanistycznego brali czynny udział w pracach licznych instytucji rządowych i prywatnych. Ludwik Jaxa-Bykowski został członkiem Komisji Psychotechnicznej Ministerstwa Spraw Wojskowych⁵⁰. W roku akademickim 1934/1935 Katedra Pedagogiki i Dydaktyki nie została przywrócona. Ludwik Jaxa-Bykowski przeniesiony w stan „nieczynny”, wykładał w dalszym ciągu w charakterze prywatnego docenta⁵¹. Nie otrzymywał wynagrodzenia⁵². W tym czasie wypromował 23 magistrów i kilku doktorów.

⁴⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/1934 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego, Poznań 1935, 66.

⁴⁵ Konrad Nowak-Kluczyński, „Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim 1919–1933”. W: *Spółczesność i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne*, red. Andrzej Ćwikliński, Mariusz Przybyła (Poznań: WN UAM, 2015), 62.

⁴⁶ Możdżeń, „Bykowski-Jaxa Ludwik”, 446–447.

⁴⁷ Stefan Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku: próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym* (Kielce: Dom Wydawniczy Strzelec, 1998), 25.

⁴⁸ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 93.

⁴⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/1934, 7.

⁵⁰ Tamże, 70.

⁵¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/1935 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego, Poznań 1936, 126.

⁵² Marian Wachowski, „Wspomnienia z tajnego nauczania w okresie okupacji”. W: *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*, red. Władysław Kowalenko (Poznań: Instytut Zachodni, 1961), 196.

Likwidacja Katedry Pedagogiki i Dydaktyki nie powstrzymała Ludwika Jaxy-Bykowskiego przed dalszą aktywną działalnością. W dniach 31 lipca – 4 sierpnia 1935 roku uczestniczył w Międzynarodowym Kongresie Wychowania Rodzinnego w Brukseli, a w dniach 28 lipca – 4 sierpnia 1935 roku w Międzynarodowym Kongresie Wychowawczym zorganizowanym przez Ligę Wychowania w Brukseli⁵³. Ponadto był prelegentem w prowadzonych przez Uniwersytet Powszechny Wykładach dla mieszkańców Poznania oraz Wielkopolski (były to wykłady o tematyce: „Humor w szkole” czy „Rycerskość a pacyfizm w wychowaniu”).

W tabeli drugiej została przedstawiona działalność dydaktyczna Ludwika Jaxy-Bykowskiego w latach akademickich 1933/1934–1938/1939, kiedy formalnie Katedra Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim nie funkcjonowała.

Tabela 2. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1933/1934–1938/1939

Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Rok akademicki
Nauka o młodziem	2	1933–1934
Proseminarium pedagogiczne	2	
Seminarium pedagogiczne	2	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
Prace specjalne z dziedziny pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	6	
Wybrane zagadnienia pedagogiki szczegółowej (I i II trymestr)	1	
Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	1934–1935
Zarys pedagogiki eksperymentalnej	1	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
Prace specjalne	według umowy	
Metodyka wycieczek (I trymestr)	1	
Wycieczki pedagogiczne	2	

⁵³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1934/1935, 114.

Przedmiot	Liczba godzin tygodniowo	Rok akademicki
Wybrane zagadnienia z pedagogiki i dydaktyki eksperymentalnej	1	1935–1936
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii	2	
Prace specjalne	6	
Metodyka wycieczek krajoznawczych ze szczególnym uwzględnieniem biologii (I trymestr)	1	
Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Wybrane zagadnienia z pedagogiki i dydaktyki	1	1936–1937
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii	2	
Prace specjalne	6	
Teoria i praktyka w nauczaniu biologii w szkole średniej	1	
Wycieczki pedagogiczne	2	
Zasady polskiej pedagogiki narodowej	1	
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii	2	
Prace specjalne	6	
Wartości wychowawcze nauk przyrodniczych (I trymestr)	1	
Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Zasady polskiej pedagogiki narodowej	1	1938–1939
Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej	2	
Prace specjalne	6	
Nasza młodzież szkolna (I trymestr)	1	
Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Spis wykładów roku akademickiego 1933/1934. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1933, 42; Spis wykładów roku akademickiego 1934/1935. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1934, 117; Spis wykładów roku akademickiego 1936/1937. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1936, 27; Spis wykładów roku akademickiego 1938/1939. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1938, 48.

Mimo ogromu pracy i działań, jakie wykonali studenci oraz profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego, do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku nie udało się przywrócić Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na poznańskiej uczelni⁵⁴.

Ludwik Jaxa-Bykowski na „Tajnym” Uniwersytecie Ziemi Zachodnich w Warszawie

Myśl utworzenia podziemnej uczelni akademickiej była, obok spraw związanych z Ziemiami Postulowanymi, jedną z najważniejszych koncepcji politycznych konspiracji zachodniej. Proces wielkich przemian, przed którymi stanąć miał niebawem naród polski, wymagał odpowiedniego przygotowania opartego na środowisku naukowym. W czasie trwania II wojny światowej Uniwersytet Poznański został zamknięty przez niemieckich okupantów. Wielu profesorów i pracowników naukowych uwięziono i poddano eksterminacji w obozie zagłady Fort VII, który znajdował się na terenie Twierdzy Poznań. Okupacja hitlerowska nie przerwała działalności Uniwersytetu Poznańskiego⁵⁵. W 1940 roku powstał na terenie Generalnego Gubernatorstwa (najpierw w Warszawie, a później w Kielcach i Częstochowie) „Tajny” Uniwersytet Ziemi Zachodnich, w którym większość kadry naukowej stanowili wykładowcy z Poznania, w tym środowisko kadry pedagogicznej⁵⁶. I to właśnie wyjściem z patowej sytuacji szkolnictwa wyższego okazała się możliwość dydaktyczno-naukowego działania w Warszawie, w ramach „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich⁵⁷, którego Ludwik Jaxa-Bykowski stał się współorganizatorem; pracował jako profesor, a w latach 1940–1943 również jako rektor.

Ludwik Jaxa-Bykowski był żarliwym obrońcą koncepcji tajnego nauczania. To on, w roku 1940, postulował uruchomienie tajnych kursów z nauk humanistycznych i prawnopolitycznych. Uzyskał zgodę na współpracę przy urzeczywistnianiu tego projektu ze strony kilku profesorów Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu Warszawskiego. Była to jedna z dwóch podjętych w tamtym okresie niezależnych od siebie inicjatyw. Druga koncepcja wyszła z konspiracyjnej organizacji „Ojczyzna”, na czele której stał profesor Uniwersytetu Poznańskiego Zygmunt Wojciechowski.

⁵⁴ Konrad Nowak-Kluczyński, „Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939”. *Kronika Miasta Poznania* 1 (2019): 312–315.

⁵⁵ Benon Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (Poznań: WN UAM, 1974), 12.

⁵⁶ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, „Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”. W: *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, red. Czesław Skopowski (Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych 1972), 105.

⁵⁷ Marian Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1919–1945* (Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978), 16.

Organizacja ta poleciła swojemu członkowi, dr. Maksymilianowi Rodemu, zorganizowanie tajnego szkolnictwa na terenie Generalnej Guberni⁵⁸. Wyłonił się tzw. Komitet Pięciu, którego celem było połączenie dwóch inicjatyw i zorganizowanie tajnego uniwersytetu⁵⁹. Zaslugi w jego zorganizowaniu i prowadzeniu mieli przede wszystkim: Józef Rafacz, Ludwik Jaxa-Bykowski, Roman Pollak, Władysław Kowalenko oraz ks. Maksymilian Rode⁶⁰. Powstającej uczelni postanowiono nadać nazwę Uniwersytet Ziem Zachodnich, a podstawowym mottem miała być myśl, że „walka z Niemcami toczy się o odwieczne prawa narodu polskiego do życia i rozwoju na ziemiach zachodnich Polski, tudzież, że w pracy uczelni ten moment polityczny i ideologiczny powinien znaleźć wyraz w jej nazwie i programie nauczania, zwłaszcza na Wydziale Humanistycznym, do którego należeli inicjatorzy”⁶¹. Powstanie Uniwersytetu Ziem Zachodnich w literaturze przedmiotu określane jest mianem „szczególnego zjawiska” czy „ewenementem zupełnie szczególnym”, stał się on niejako placówką pokazową i inspirującą dla wyższego szkolnictwa konspiracyjnego, stanowiącego wielki zryw narodu polskiego w obronie zagrożonej edukacji i kultury⁶².

Uniwersytetem Ziem Zachodnich kierował rektor. Funkcję tę od 11 stycznia 1941 roku do końca roku akademickiego 1942/1943 pełnił Ludwik Jaxa-Bykowski⁶³, działający pod pseudonimem „Kulczycki”, a w latach 1943–1944 pełnił funkcję prorektora. Działał aktywnie w Zarządzie Głównym Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, przyłączając się do tajnej działalności w okresie okupacji. Okres okupacji Ludwik Jaxa-Bykowski spędził w Warszawie. Od 1939 roku należał do kierownictwa Narodowo-Ludowej Organizacji Wojskowej, działał w Służbie Cywilnej Narodu. Od 1940 roku nauczał na tajnych kompletach licealnych w zakładzie ojców Marianów na Bielanach i w Szkole Władysława Giżyckiego w Wierzbnie w Warszawie, wykładając biologię i propedeutykę filozofii. Zorganizowanie tajnego nauczania przy pomocy osób związanych z Uniwersytetem Poznańskim Ludwik Jaxa-Bykowski pojmował jako naczelne zadanie. Uważał, że obowiązkiem jest prowadzić walkę z okupantem przez zużytkowanie wiedzy na rzecz kształcenia młodzieży, aby kształceniem uzupełnić szeregi polskiej inteligencji bardzo uszczupionej przez okupantów.

⁵⁸ Czesław Łuczak, „Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji”. W: *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Zdzisław Grot (Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972), 317.

⁵⁹ Tamże, 318.

⁶⁰ Czesław Wycech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939–1944* (Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, 1964), 90.

⁶¹ Władysław Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945* (Poznań: Instytut Zachodni, 1961), 23.

⁶² Marian Walczak, „Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940–1945”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 1 (1977): 25.

⁶³ Tadeusz Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945–1964* (Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1965), 47.

W 1944 roku został wybrany dziekanem Wydziału Humanistycznego. W końcu 1944 roku wykładał na kompletach zorganizowanych przy współpracy Uniwersytetu Jagiellońskiego w Słupi i Pawłowicach. Na Wydziale Humanistycznym wykładał pedagogikę ogólną, na Wydziale Prawa i Ekonomicznym – filozofię polityki, w Kielcach i Jędrzejowie – na Wydziałach Filozofii, Germanistyki, Historii – psychologię eksperymentalną i wychowawczą oraz pedagogikę i dydaktykę⁶⁴. Posiedzenia Senatu Uniwersytetu Ziemi Zachodnich wielokrotnie odbywały się w mieszkaniach profesorów Uniwersytetu, w tym Ludwika Jaxy-Bykowskiego.

Zaangażowanie Ludwika Jaxy-Bykowskiego w rozwój tajnego uniwersytetu można dostrzec w jego sprawozdaniu, które jako ustępujący rektor po 3-letnim okresie działalności przedłożył Senatowi:

Rozwój naszej Uczelni zawdzięczamy wytrwałej pracy wszystkich. Zdobyła ona zaufanie studiującej młodzieży i społeczeństwa, które zorganizowało wydatną pomoc nie tylko w gotówce, ale i w naturze, tak dla ciała naukowego, jak i dla młodzieży. Wyniki naukowe mimo trudnych warunków są nader pomyślne, lepsze nawet niż w czasach normalnych, tak co do ilości procentowej, jak i jakości. Z nami jest prawda i praca, więc spokojnie patrzymy w przyszłość, mimo szemrania tych, co w naszej pracy udziału nie biorą. Naszą zasadą jest iść naprzód w służbie Narodu Polskiego. Osiągnięcie pomyślanych wyników zależało od zgodnego współdziałania i pomocy, jaką koledzy profesorowie mnie życzliwie darzyli. Składam podziękowania wszystkim członkom Senatu, pp. dziekanom oraz wszystkim kolegom pracującym w ciężkich warunkach i z wielkim narażeniem się osobistym. Również należy się podziękowanie naszym pracownikom administracyjnym oraz sekretarkom i sekretarzom. Nowemu rektorowi nie przekazuję insygniów władzy, bo ich nie mamy i mieć nie chcemy, oddaję tylko duchowe kierownictwo prac trudnych, ciężkich i niebezpiecznych. Do słów poprzednich dołączam jedno, choć trochę dziwne życzenie: Życzę Ci Rektorze, byś nie tyle dobrze prowadził naszą uczelnię do największego rozwoju, ile do najszybszej i najszcześniejszej jej likwidacji jako instytucji tajnej i rozpoczęcia pracy w normalnych warunkach w jawnym, państwowym uniwersytecie. Quo felix, faustum, fortunatumque sit!⁶⁵.

W rękopisie autorstwa Ludwika Jaxy-Bykowskiego *Zadania studenta polskiego w dobie obecnej* przeczytać można, iż zdaniem autora II wojna światowa z niespotykanym przedtem barbarzyństwem i wyrafinowaniem dokonała straszliwych spustoszeń materialnych na ziemiach polskich, zdziesiątkowała ludność, specjalnie wyniszczając inteligencję. Największą potrzebą było szybkie wykształcenie fachowców, by nie stanąć wobec grozy dyktantyzmu, duchowego uzależnienia od obcych (zagranicy). Zagospodarowanie Ziemi Zachodnich, zdaniem Ludwika Jaxy-Bykowskiego, wymagało intensywnej pracy grona specjalistów. Z rozrzewnieniem pisał o zapowiedziach rządu co do obfitego pomnażania stypendiów, by najlepiej i najszybciej przygotować młodzież do wybranego zawodu, jednocześnie

⁶⁴ Możdżeń, „Bykowski-Jaxa Ludwik”, 447.

⁶⁵ Kowalenko, *Tajny*, 35.

podkreślając, iż wybór przyszłego zawodu musi być poparty zamiłowaniem i zdolnościami⁶⁶.

Zdaniem Tadeusza Klanowskiego „oceniając pracę konspiracyjnego nauczania, prowadzonego przez Uniwersytet Ziemi Zachodnich, należy przyznać, że jest to jedna z najpiękniejszych kart w historii oświaty naszego narodu”⁶⁷. Tajne nauczanie wniosło nieoceniony wkład w zachowanie ciągłości polskiego szkolnictwa na wszystkich poziomach kształcenia, w rozbudowie aspiracji młodzieży robotniczej i chłopskiej, do której miała ona taki sam dostęp jako młodzież inteligencka, uchroniło dzieci i młodzież przed demoralizacją planowaną przez okupanta, dowodziło patriotyzmu i odwagi nauczycieli oświaty podziemnej⁶⁸.

Ludwik Jaxa-Bykowski jako kierownik, organizator i dydaktyk Katedry Pedagogiki UP w latach 1945–1947

Pierwsze lata powojenne charakteryzują zastój w rozwoju poznańskiej pedagogiki⁶⁹. Po wojnie, w 1945 roku Ludwik Jaxa-Bykowski miał nadzieję na rozwój demokracji. Wrócił do Poznania, gdzie objął kierownictwo Katedry Pedagogiki⁷⁰ Uniwersytetu Poznańskiego, opracował statut wstępnego roku studiów dla osób, które nie uzyskały matury. Został sekretarzem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁷¹. Jednakże działania Ludwika Jaxy-Bykowskiego na rzecz odbudowania Stronnictwa Narodowego doprowadziły do jego aresztowania 8 października 1947 roku przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa w miejscu pracy – hallu Collegium Minus. W areszcie śledczym przebywał trzy miesiące. Pod zarzutem działalności mającej na celu zmianę przemocą obecnego ustroju państwa polskiego sąd wojskowy skazał Ludwika Jaxę-Bykowskiego na 6 lat pozbawienia wolności i pozbawienie mienia na rzecz Skarbu Państwa. Dowody, na podstawie których Ludwik Jaxa-Bykowski został zatrzymany, były spreparowane. Wraz z Florianem Znanieckim został wykluczony z PTP⁷². Wojskowy Sąd Rejonowy karę złagodził, a zły stan zdrowia spowodował zwolnienie Ludwika Jaxy-Bykowskiego z więzienia dnia 16 marca 1948 roku i oddanie pod nadzór milicji⁷³. Miał wówczas 67 lat. Zwolniony w celu leczenia (zapalenie płuc i inne komplikacje) zmarł w szpitalu

⁶⁶ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 94.

⁶⁷ Klanowski, *Uniwersytet*, 54.

⁶⁸ H. Górecka, „Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. Tadeusz Pilch (Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2007), 192.

⁶⁹ Ambrozik, „Pedagogika poznańska”, 14.

⁷⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/1955, Poznań 1956, 356.

⁷¹ Możdżeń, „Bykowski-Jaxa Ludwik”, 447.

⁷² Jan Hellwig, „Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym”, *Studia Edukacyjne* 4 (1998): 114.

⁷³ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 93.

28 czerwca 1948 roku⁷⁴. W dniu 22 sierpnia 1957 roku Sąd Najwyższy wyrok uchylił, uznając go za bezpodstawną⁷⁵.

Władze komunistyczne, co trzeba podkreślić, starały się zatrzeć pamięć o profesorze Ludwiku Jaxie-Bykowskim. Ze strony władz uczelni przez okres czterdziestu lat od jego śmierci nie padły żadne słowa uznania dla tego uczonego patrioty. Nawet w pracy *Nauka w Wielkopolsce. Przeszłość i terażniejszość* z 1973 roku, wydanej dla uczczenia 50-lecia Uniwersytetu Poznańskiego, nie wspomina się o zasługach Ludwika Jaxy-Bykowskiego. Dopiero w 1989 roku z okazji 70-lecia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w wydanym poczcie rektorów umieszczono po raz pierwszy nazwisko profesora⁷⁶.

W latach 1945–1947 Ludwik Jaxa-Bykowski prowadził wykłady i ćwiczenia z pedagogiki i dydaktyki ogólnej. Funkcję kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP sprawował do 1947 roku.

Dorobek naukowy Ludwika Jaxy-Bykowskiego w ujęciu całościowym

Uniwersytet Poznański, w początkowym okresie funkcjonowania, skupiał znaczną liczbę pracowników naukowo-badawczych, którzy reprezentowali wiele dyscyplin naukowych. Dominowały jednak nauki humanistyczne. Bardzo prężnie rozwijały się w Poznaniu badania w zakresie pedagogiki⁷⁷. W Polsce okresu międzywojennego panowało przekonanie, iż uniwersytecka pedagogika winna być reprezentowana przez dwie katedry: pedagogiki ogólnej (z historią wychowania), która podejmowała badania dydaktyczne, oraz psychologii eksperymentalnej dziecka, do której należałyby zagadnienia dotyczące pedagogiki szczegółowej⁷⁸.

Prace naukowo-badawcze poznańskich pedagogów, w tym Ludwika Jaxy-Bykowskiego, zdaniem historyka wychowania Jana Hellwiga zdeterminowane były przynajmniej kilkoma podstawowymi czynnikami: wynikały z bezpośrednich zainteresowań; związane były z integracją różnorodnej wiedzy kierowników Katedry zdobytej w czasie studiów; wiązały się z ich osobistym doświadczeniem szkolnym (Ludwik Jaxa-Bykowski pracował w ministerialnej administracji szkolnej); były w zasadzie kontynuacją badań naukowych i ich uzewnętrznieniem w postaci

⁷⁴ Władysław Markiewicz, „Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945–1958”. W: *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Zdzisław Grot (Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972), 384.

⁷⁵ Jan Hellwig, „Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) profesor Uniwersytetu Poznańskiego i kierownik Katedry Pedagogiki”. *Kultura i Edukacja* 2 (1996): 126–136.

⁷⁶ Moździeń, „Bykowski-Jaxa Ludwik”, 447.

⁷⁷ Konrad Nowak-Kluczyński, „Historia dyscypliny pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w stulecie istnienia – próba rekonstrukcji”. *Studia Edukacyjne* 58 (2020): 193–198.

⁷⁸ Zygmunt Mysłakowski, „O rozwoju pedagogiki w Polsce”. *Nauka Polska* 2 (1919): 461–465.

publikacji podjętych na innych uczelniach lub w czasie pracy w szkołach średnich; były pod wpływem herbertyzmu, nowych kierunków w wychowaniu i idei wychowania narodowego⁷⁹.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego w pierwszych latach swej działalności koncentrowała się wokół niewielu kierunków i dziedzin badawczych. Prym wiodły zagadnienia związane z teorią wychowania, oświatą dorosłych i historią wychowania. To właśnie w ramach tych dziedzin zajmowano się ideą wychowania narodowego opartego na powszechnych i trwałych wartościach kultury narodowej (Antoni Danysz) bądź na przesłankach biopsychologicznych (Ludwik Jaxa-Bykowski)⁸⁰. Zdaniem członków Rady Wydziału Humanistycznego Jaxa-Bykowski uważany był za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli tej dziedziny nauki.

Dorobek naukowy Ludwika Jaxy-Bykowskiego w ujęciu całościowym liczy ponad 200 prac zwartych, artykułów i recenzji obejmujących różne dyscypliny naukowe⁸¹: teorię wychowania (wychowanie narodowe i patriotyczne, kształcenie charakteru), pedagogikę eksperymentalną, pedagogikę szkoły wyższej, pedeutologię, dydaktykę i metodykę przyrodznawstwa, antropologię, psychologię, organizację szkolnictwa i historię wychowania⁸². Po objęciu przez niego stanowiska kierownika

⁷⁹ Hellwig, „Poznańscy pedagogicy”, 114–115.

⁸⁰ Ambrozik, „Pedagogika poznańska”, 13–14.

⁸¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1928/1929 za rektoratu prof. dr. Edwarda Lubicz Niezabitowskiego, Poznań 1930, 105; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 1930/31 za rektoratu prof. dr. Stanisława Kaszniczy, Poznań 1932, 131–132; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1932/1933 za rektoratu prof. dr. Stanisława Pawłowskiego, Poznań 1934, 114; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/1934 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego, Poznań 1935, 246–256.

⁸² Do prac naukowych Ludwika Jaxy-Bykowskiego w roku akademickim 1928/1929 należy zaliczyć pozycje takie jak: *Idee wychowawcze Polski współczesnej. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Dobrzyckiego* (Poznań 1929), *Przyczynki do charakterystyki psychicznej naszej młodzieży szkolnej* („Przegląd Filozoficzny” 1927), *Z powodu egzaminów wstępnych absolwentów szkół powszechnych do IV kl. Gimnazjalnej* („Muzeum” XLIII, 3. Lwów 1928), *We Lwowie przed dziesięciu laty. Młodzież sobie* (Poznań 1928), *Rola nauczycielstwa gimnazjalnego w życiu kulturalnym narodu* („Przegląd Pedagogiczny” XLIII, 28. Warszawa 1928), *Nowe programy egzaminów państwowych* („Przegląd Pedagogiczny” XLVIII, 1. Warszawa 1929), *Program nauk przyrodniczych w gimnazjach* (j.w., 6.) oraz *Z powodu jednej sprawy dyscyplinarnej* („Muzeum” XLIV, 1. Lwów 1929).

W roku akademickim 1929/1931 do najważniejszych publikacji Ludwika Jaxy-Bykowskiego zalicza się: *Les caracteres anthropologiques et la psychotechnique* (C.R. de la IV conf. int. de psychotechnique. Paris 1929), *Zachowanie się młodzieży w czasie badań pedologicznych* („Chowanna”, Kraków 1929), *Szkoła powszechna, jej cele i istota* („Szkoła” LX, Warszawa, 1929), *Historia jednej klasy gimnazjum stanisławowskiego* (Księga pam. Gimnazjum im. Romanowskiego w Stanisławowie, Stanisławów 1929), *Badania empiryczne nad młodzieżą* (Księga pam. Gimnazjum im. Romanowskiego w Stanisławowie, Stanisławów 1929), *Dziwne rzeczy na Wschodzie* („Myśl Narodowa” IX, Warszawa 1929), *Universities in Poland* („The Univ. Rev.” II, Bristol 1929), *Współpraca przyrodnika przy wyrabianiu charakteru* („Kwartalnik Pedagogiczny” I, Warszawa 1929), *System daltoński. Próba oceny* („Muzeum”, Lwów 1929), *Kilka uwag o odpowiedziach błędnych przy badaniach pedologicznych*. („Kwartalnik Psychologiczny”, Poznań 1930), *Znaczenie badań antropologicznych nad młodzieżą* („Rocznik Pedagogiczny” IV, Warszawa 1929), *O ustrój naszego szkolnictwa* („Szkoły Akademickie” III–IV, Poznań 1929/30), *Wychowanie państwowe* („Myśl Narodowa” X, Warszawa 1930), *Wychowanie narodowe i państwowe* („Przegląd Pedagogiczny” XLIX, Warszawa 1930), *O polski ideał wychowawczy* („Kwartalnik Pedagogiczny” II, Warszawa 1930), *Badania nad poziomem intelektualnym*

Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego kontynuował własne badania w zakresie antropologii, pedagogiki i psychologii, podejmując problem wpływu zróżnicowania psychicznego młodzieży na jej uzdolnienia i wyniki w nauce. Twórczość naukowa Ludwika Jaxy-Bykowskiego była bardzo bogata i w wybranych przypadkach kontrowersyjna. Przeceniał on wpływ czynników wewnętrznych (rasa), a nie doceniał wpływów czynników zewnętrznych (warunków) na rozwój intelektualny młodzieży. Projekty wprowadzenia 7-letniej szkoły podstawowej zwał jako nierealne i utopijne. Krytycznie odnosił się do reformy ustroju szkolnego zarówno w wydaniu lewicy społecznej, jak i sanacji⁸³.

Oprócz wspomnianych, głównych dziedzin badań pedagogicznych (ogólna teoria wychowania, oświata dorosłych, historia wychowania), powstawał także w Katedrze

młodzieży różnych szkół („Spraw. P.T.P.N.” 1–2, Poznań 1930), *Dalsze badania nad poziomem intelektualnym absolwentów szkół powszechnych i gimnazjalistów* („Muzeum” XLV, 3, Lwów 1930), *Antropologia pedagogiczna w Polsce* (Kwartalnik Pedagogiczny” III, 2, Warszawa 1931), *Nauki przyrodnicze, a wyrobienie estetyczne* („Przyjaciel Szkoły” X, 1, Poznań 1931), *Klasa, czy pracownia* (tamże, nr 3), *O aktualizację nauki szkolnej* („Przegląd Pedagogiczny” L, 5, Warszawa 1931), *Jeszcze o „pacyfizmie” w szkolnictwie niemieckim*. („Myśl Narodowa” X, 33, Warszawa 1930), *O etyczną atmosferę w szkole* (tamże, XI, 12, 1931), *Padagogische Antropologie in Polen* („Zeitschr. Fur Padag. Psychol. etc.” XXX, 9, Leipzig 1930), *Podstawy psychologiczne ruchu korporacyjnego* („Kurier Poznański”, Poznań 1931).

Do najważniejszych prac Ludwika Jaxy-Bykowskiego z roku akademickiego 1931/1932 zalicza się następujące pozycje: *Indywidualność ucznia* („Muzeum” XLVI, 4, Lwów 1931), *Szkola a polityka* („Myśl Narodowa” XII, 2, Warszawa 1932), *Przeszłość, terażniejszość i przyszłość w pracy wychowawczej* („Przyjaciel Szkoły” XI, 1–2, Poznań 1932) oraz publikację *Potęga idei w wychowaniu* („Myśl Narodowa” XII, 29, Warszawa 1932).

Do najważniejszych prac Ludwika Jaxy-Bykowskiego z roku akademickiego 1932/1933 zalicza się następujące pozycje: *Manowce wychowawcze* („Myśl Narodowa” XII, 38, Warszawa 1932), *Wobec projektu ustawy o szkołach akademickich* („Kurier Warszawski” 328, Warszawa 1932), *Próba charakterystyki dziśniewskich ósmaków* („Nasz Głos”, III, 5–6, Dzisiaj 1933), *Współdziałanie domu i szkoły w wykształceniu przyrodniczym młodzieży* (Lwów – Warszawa: Książnica-Atlas, b.d.), *Monografia Gminy Szkolnej im. Marijana Łomnickiego* (Odbitka z „Przeglądu Socjologicznego”, t. 2, Poznań 1933), *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych* (Odbitki z „Przeglądu Antropologicznego”, t. 6, Poznań 1933), *Antropologiczne podstawy wychowania* (*Encyklopedia wychowania*, Warszawa 1933), *Wychowawcy urzędowi i nieurzędowi* („Głos Akademicki” III, 13–14, Poznań 1933), *Figle i psoty szkolne* („Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 3, za III i IV kwartał 1932).

Do najważniejszych prac Ludwika Jaxy-Bykowskiego z lat 1932/1933 zalicza się następujące pozycje: *Figle i psoty młodzieży szkolnej* („Kwartalnik Psychologiczny” IV, Poznań 1933 i odbitka), *Figle i psoty szkolne* („Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 3, za III i IV kwartał 1932), *Nowy rok szkolny* („Myśl Narodowa” XIII, 36, Warszawa 1933), *U progu nowego roku akademickiego* („Głos” III, 2, Poznań 1933), *Zkouška charakteristiki polské školni mládeže* (Sylaby prednasek a referatu na V. sjezdu pro vyzkum ditete v Brnie, Brno 1933), *Próba charakterystyki naszej młodzieży w związku z postulatami wychowania narodowego* („Kwartalnik Pedagogiczny” V, 3–4, Warszawa 1933), *I. Wszelchslowiński Zjazd Pedologiczny w Bernie Morawskim* („Przegląd Pedagogiczny” LII, 35–36, Warszawa 1933), *Zharmonizowanie pracy w szkole średniej i wyższej* („Czasopismo przyrodnicze” VII.5.7, Łódź 1933 i odb.), *Praca naukowa nauczyciela jako ważny czynnik pracy dydaktycznej* (tamże), *Nowe programy przyrodznawstwa* („Muzeum” XLVIII, 5, Lwów 1933), *Najważniejsze polskie idee wychowawcze* („Przyjaciel Szkoły” XIII, 1–2, Poznań 1934), *Najdoleżsije vychovyie ideje polske* – tłum. dr. M. Huska („Nase Slovo” II, 5, Bratislava 1934), *W sprawie ocen i stopni* („Przegląd Pedagogiczny” LIII, 9, Warszawa 1934), *Hasła a czyny w wychowaniu* („Kwartalnik Pedagogiczny” VI, 2, Warszawa 1934), *Dobór szkolny w nowem oświetleniu* („Muzeum” XLIX, 1, Lwów 1934), *Skoleks reformy v Polsku* („Nove Skoly” VII, 9–10, Brno 1934), *Figle a pestva skolskej mládeže* („Pedagogicky Sbornik” I, 2, Turc. Sv. Martin 1934).

⁸³ Czubiński, „Dzieje”, 156–257.

Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego szereg przyczynków z dydaktyki i metodyki niektórych przedmiotów nauczania. W okresie dwudziestolecia międzywojennego charakterystyczne były dla poznańskiego uniwersyteckiego środowiska pedagogicznego następujące obszary badań: postępowo-narodowy Antoniego Danysza, nawiązujący do tradycji ideologicznych Wiosny Ludów, nacjonalistyczno-antropologiczny Ludwika Jaxy-Bykowskiego, wyrosły z konfliktów narodowościowych i dążeń do wzmocnienia sił całego narodu szczególnie w pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej, oraz nacjonalistyczno-imperialistyczny Mariana Wachowskiego⁸⁴, oparty na przesłankach filozoficznej pedagogiki niemieckiej⁸⁵.

W czasie trwania „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich Ludwik Jaxa-Bykowski także pracował naukowo. Rozprawa *Katolicyzm w polskim wychowaniu narodowym* ukazała się w konspiracji drukiem w czasopiśmie „Kultura Polska” w Warszawie w 1944 roku. Kilka artykułów dotyczących wychowania i szkolnictwa ukazało się w tajnych wydawnictwach. W czasie powstania warszawskiego Ludwik Jaxa-Bykowski spalił wszystkie prace napisane w czasie wojny oraz wszystkie zapiski i materiały.

Zakończenie

Ludwik Jaxa-Bykowski, w latach 1927–1933 kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego, to postać zasługująca na szczególną uwagę. Znany i ceniony był za odważne wystąpienia w obronie autonomii uniwersytetów – otwarcie i kategorycznie sprzeciwiał się projektowi ustawy o szkołach akademickich z 15 maja 1933 roku, w wyniku której Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego uległa likwidacji. Był oddanym obrońcą koncepcji tajnego nauczania, zorganizowanie go przy pomocy osób związanych z Uniwersytetem Poznańskim Ludwik Jaxa-Bykowski pojmował jako naczelne zadanie. Po utworzeniu „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich, w dniu 11 stycznia 1941 roku Ludwik Jaxa-Bykowski został pierwszym rektorem (do 1943 roku), a w latach 1943–1944 prorektorem i w 1944 dziekanem Wydziału Humanistycznego. Po II wojnie światowej, w 1945 roku powrócił do Poznania, gdzie objął kierownictwo Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim.

Był osobowością wielkiego formatu. Jego wkład w rozwój poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki jest niezaprzeczalny. Działalność naukową prowadził nieprzerwanie i w okresie dwudziestolecia międzywojennego, i w ramach „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich. W swych rozważaniach, kierowanych pod

⁸⁴ Izabela Patrias-Biesiada, *Marian Wachowski jako wykładowca Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego* (Poznań 1994 – maszynopis).

⁸⁵ Stanisław Kowalski, „Pedagogika i psychologia”. W: *Nauka w Wielkopolsce – przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, red. Gerard Labuda (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1973), 438.

adresem wykładowców i studentów, podkreślał, że w zdobywaniu wiedzy ważna jest systematyczna praca. Propagował teoretyczne naukowe rozważania, gdyż to one stanowią uzasadnienie i uzupełnienie praktyki. Cenił takie wartości, jak dobro, prawda i piękno w trakcie zdobywania wiedzy, mimo że nie da się ich oszacować czy ocenić. Studentkom i studentom zwracał uwagę na fakt, że bierne przypatrywanie się życiu to za mało. Należy nieustannie aktualizować swoją wiedzę, pogłębiać ją. Nie ograniczać się jedynie do wiedzy podanej przez wykładowców, zawartej w źródłach i opracowaniach. Każdego, zdaniem Ludwika Ferdynanda Jaxy-Bykowskiego, powinna cechować społeczna dojrzałość, umiejętność pracy dla wspólnego dobra. Podkreślić należy, że krytyczna analiza i rekonstrukcja poglądów L. Jaxy-Bykowskiego wymaga bez wątpienia odrębnego, szczegółowego opracowania. Podczas swej pracy na rzecz Uniwersytetu Poznańskiego, obok pracy naukowej, rozwinął także działalność organizacyjną. To właśnie dzięki jego zabiegom powstał duży księgozbiór, a także utworzono, wcześniej wspomnianą, pracownię pedologiczną, a zbiór literatury i pedagogicznych dzieł, jedyny taki w Polsce, zaliczano do niewielu takich na świecie. Działalność dydaktyczna L. Jaxy-Bykowskiego, pełna naukowej pasji i fascynacji, była niezwykle różnorodna, oscylowała wokół jego zainteresowań i wykształcenia, skupiała się na zagadnieniach związanych z pedagogiką eksperymentalną, polską myślą pedagogiczną, dydaktyką ogólną czy metodyką wycieczek krajoznawczych ze szczególnym uwzględnieniem biologii.

Ludwik Jaxa-Bykowski zawarł w swych rozważaniach fragment wypowiedzi Kornela Ujejskiego:

Ktokolwiek nie jest pogardy godnym pasożytem, wyzyskującym na własną jedynie korzyść trudy i zasługi pokoleń dawnych, męki i ofiarną krew terażniejszych, niech wstaje i niech się miesza w szeregi polskich pracowników. Każdy w swoim zakresie według swych sił i zdolności znajdzie na nich do pracy miejsce – byle by chęć była... Do pracy więc! Bo praca długa a droga daleka. A jeśli zapytacie, jaka jest polska droga? W płomień serc, w światło wiedzy, w lot natchnienia – w Boga!⁸⁶.

S t r e s z c z e n i e: Artykuł poświęcony został Ludwikowi Jaxie-Bykowskiemu – pionierowi psychologii wychowawczej i pedagogiki eksperymentalnej w Polsce. Pedagogowi, który cieszył się wielkim uznaniem w gronie profesorskim i sympatią wśród studentów Uniwersytetu Poznańskiego. Artykuł jest próbą rekonstrukcji działalności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej Ludwika Jaxy-Bykowskiego zgodnej z układem chronologicznym, z jednoczesnym uporządkowaniem tematycznym, uwzględniającym zmieniającą się strukturę organizacyjną poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, a także kontekst historyczny. Cezury czasowe artykułu wyznaczają momenty dziejowe dla działalności Ludwika Jaxy-Bykowskiego oraz poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, którą współtworzył jako kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego i rektor „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich w Warszawie. To portret niestrudzonego profesora walczącego o autonomię i naukową wolność dla uniwersytetów, propagującego doniosłą rolę nauk humanistycznych.

⁸⁶ Malinowski, „Ludwik Jaxa-Bykowski”, 95.

Słowa kluczowe: pedagogika, historia edukacji, Ludwik Jaxa-Bykowski, Uniwersytet Poznański, „Tajny” Uniwersytet Ziem Zachodnich w Warszawie

Bibliografia

Źródła

- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/1926 za rektoratu prof. dr. Ludwika Sitowskiego, Poznań 1926.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1928/1929 za rektoratu prof. dr. Edwarda Lubicz Niezabitowskiego, Poznań 1930.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/1930 i 1930/1931 za rektoratu prof. dr. Stanisława Kasznicy, Poznań 1932.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/1932 za rektoratu prof. dr. Jana Sajdaka, Poznań 1933.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1932/1933 za rektoratu prof. dr. Stanisława Pawłowskiego, Poznań 1934.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/1934 za rektoratu prof. dr. Stanisława Rungego, Poznań 1935.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/1935 za rektoratu prof. dr. Stanisława Rungego, Poznań 1936.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/1955, Poznań 1956.
- Spis wykładów roku akademickiego 1927/1928. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927.
- Spis wykładów roku akademickiego 1928/1929. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1928.
- Spis wykładów roku akademickiego 1929/1930. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1929.
- Spis wykładów roku akademickiego 1930/1931. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1930.
- Spis wykładów roku akademickiego 1931/1932. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1931.
- Spis wykładów roku akademickiego 1932/1933. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1932.
- Spis wykładów roku akademickiego 1933/1934. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1933.
- Spis wykładów roku akademickiego 1934/1935. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1934.
- Spis wykładów roku akademickiego 1936/1937. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1936.
- Spis wykładów roku akademickiego 1938/1939. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1938.
- Izabela Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945–1970* (Poznań 1990 – maszynopis).
- Blanka Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882–1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994 – maszynopis.
- Ewa Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza*, Poznań 1980 – maszynopis.

Izabela Patrias-Biesiada, *Marian Wachowski jako wykładowca Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994 – maszynopis.

Opracowania

- Ambrozik, Wiesław. „Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju”. W: *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, red. Wiesław Ambrozik, Kazimierz Przyszczypkowski, 13–14. Poznań: WN UAM, 2004.
- Banasiewicz, M., Ryfowa, A. „Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”. W: *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, red. Czesław Skopowski, 105. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1972.
- Błachowski, Stefan. „Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim”. *Kurier Poznański* 264 (14.11.1924): 6.
- Błachowski, Stefan. „Uniwersytet Poznański. Wiedza pedagogiczna”. *Kurier Poznański* 2 (1929): 6.
- Bromberek, Benon. *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*. Poznań: Wydawnictwo Eruditus, 1998.
- Buszko, Józef. *Historia Polski 1864–1948*. Warszawa: PWN, 1982.
- Czubiński, Antoni. „Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918–1939”. W: *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Zdzisław Grot, 156–257. Poznań: WN UAM, 1971.
- Drynda, Danuta. *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki – orientacje – kontrowersje*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1987.
- Górecka H. „Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. Tadeusz Pilch. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2007.
- Hellwig, Jan. „Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) profesor Uniwersytetu Poznańskiego i kierownik Katedry Pedagogiki”. *Kultura i Edukacja* 2 (1996): 126–136.
- Hellwig, Jan. „Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym”. *Studia Edukacyjne* 4 (1998): 119.
- Hellwig, Jan. „Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego”. *Studia Edukacyjne* 3 (1997): 71.
- Jaroszuk, Teresa. *Z iskrą filarecką w oku. Świat i dzieło Bogdana Nawroczyńskiego*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2004.
- Kaczmarzyk-Kiełb, Lidia. „Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik”. W: *Słownik pedagogów polskich*, red. Wanda Bobrowska-Nowak, Danuta Drynda, 31. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998.
- Kaczorowski, Henryk. „Nawroczyński Bogdan”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 3, red. Tadeusz Pilch, 604. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2004.
- Klanowski, Tadeusz. *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945–1964*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1965.
- Kowalenko, Władysław. *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*. Poznań: Instytut Zachodni, 1961.
- Kowalski, Stanisław. „Pedagogika i psychologia”. W: *Nauka w Wielkopolsce – przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, red. Gerard Labuda, 438. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1973.
- Krajewski, Mirosław. *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*. Płock: WN NOVUM, 2005.
- Kupisiewicz, Czesław. „Nawroczyński Roman Bogdan”. W: *Słownik pedagogów polskich*, red. Wanda Bobrowska-Nowak, Danuta Drynda, 150–152. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998.
- Łuczak, Czesław. „Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji”. W: *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Zdzisław Grot, 317–318. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1972.
- Malinowski, Andrzej. „Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym”. *Forum Akademickie* 7–8 (2011): 93–94.

- Markiewicz, Władysław. „Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945–1958”. W: *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Dżdzisław Grot, 384. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972.
- Milerski, Bogusław. „Pedagogika kultury”. W: *Pedagogika*, t. 1, red. Zbigniew Kwiecieński, Bogusław Śliwerski, 220–231. Warszawa: WN PWN, 2003.
- Miśkiewicz, Benon. *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Poznań: WN UAM, 1974.
- Możdżeń, Stefan. „Bykowski-Jaxa Ludwik”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. Tadeusz Pilch, 446. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2003.
- Możdżeń, Stefan. „Danysz Antoni”. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. Tadeusz Pilch, 615–616. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2003.
- Możdżeń, Stefan Ignacy. *Historia wychowania 1918–1945*. Kielce: Wydawnictwo Stachurski, 2000.
- Mysłakowski, Zygmunt. „O rozwoju pedagogiki w Polsce”. *Nauka Polska* 2 (1919): 461–465.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim 1919–1933”. W: *Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne*, red. Andrzej Ćwikliński, Mariusz Przybyła, 62. Poznań: WN UAM, 2015.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Danysz Antoni”. W: *Uniwersytet Poznański (1919–2019). Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, red. Zbigniew Pilarczyk, 86–92. Poznań: WN UAM, 2019.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Historia dyscypliny pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w stulecie istnienia – próba rekonstrukcji”. *Studia Edukacyjne* 58 (2020): 193–198.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Jaxa-Bykowski Ludwik”. W: *Uniwersytet Poznański (1919–2019). Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, red. Zbigniew Pilarczyk, 194–198. Poznań: WN UAM, 2019.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Nawroczyński Bogdan”. W: *Uniwersytet Poznański (1919–2019). Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, red. Zbigniew Pilarczyk, 459–463. Poznań: WN UAM, 2019.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxy-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939”. *Kronika Miasta Poznania* 1 (2019): 312–315.
- Nowak-Kluczyński, Konrad. „Problematyka naukowo-badawcza i dorobek naukowy pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939 w stulecie powstania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1919–2019)”. *Biuletyn Historii Wychowania* 41 (2019): 145–165.
- Wachowski, Marian. „Wspomnienia z tajnego nauczania w okresie okupacji”. W: *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940–1945*, red. Władysław Kowalenko, 196. Poznań: Instytut Zachodni, 1961.
- Walczak, Marian. „Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940–1945”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 1 (1977): 25.
- Walczak, Marian. *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1919–1945*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Winnicka, Halina. „Nawroczyński Bogdan”. W: *Słownik historyków polskich*, red. Maria Prosińska-Jackl, 372. Warszawa: „Wiedza Powszechna”, 1994.
- Wołoszyn, Stefan. „Oświata i wychowanie w XX wieku”. W: *Pedagogika*, t. 1, red. Zbigniew Kwiecieński, Bogusław Śliwerski, 160–162. Warszawa: WN PWN, 2003.
- Wołoszyn, Stefan. *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku: próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*. Kielce: Dom Wydawniczy Strzelec, 1998.

- Wołoszyn, Stefan. *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 3, księga druga, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*. Kielce: Wydawnictwo Strzelec, 1998.
- Wycech, Czesław. *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939–1944*. Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia, 1964.